

DR. ÉGETŐ EMESE:

PAPÍRPÉNZ-E A HITELPÉNZ?

A papírpénz és a hitelpénz közötti tartalmi különbség mindaddig viszonylag kézzelfogható volt, amíg a pénzrendszer kapcsolata az arannyal fennállt. A XIX. század szakírói mindig hangsúlyozták a papírpénz és a bankjegy gazdasági természetének különbségét, amiben minden bizonnyal gyakorlati tapasztalatok is szerepet játszottak. Papírpénzforgalom a múlt század utolsó harmadában három országban volt: Ausztria—Magyarországon, Olaszországban és Oroszországban. A többi európai országban a nemesfémek helyettesítője nem a papírpénz, hanem a bankjegy volt. A helyettesítést a szó szoros értelmében kell értenünk még a papírpénz esetében is, mivel a nemesfém érme együtt forgott a papírral.

Amióta viszont a pénzrendszer elszakadt az aranytól, egyre terjed az a felfogás, hogy a bankjegy (a hitelpénz) papírpénzzé, vagy „majdnem” azzá vált. Ezért azután, ha a pénzforgalom törvényeiről van szó, rendszerint minden külön elemzés nélkül érvényesnek fogadják el a mai pénzre a papírpénzforgalom törvényeit.

Kérdés azonban, hogy helyes-e ez? Ha a papírpénz és a hitelpénz gazdasági természete aranypénzrendszer esetén különböző, miért válna azonossá pusztán az aranytól való elszakadás következtében?

A kérdés helyes megválaszolása nem kizárólag elméleti szempontból fontos. Gyakorlati jelentősége korunk inflációs jelenségei közepette kézenfekvő: ha a modern pénz papírpénz, akkor kizárólag a pénz természetéből is szükségképpen következik az infláció, illetve az inflációellenes gazdaságpolitika a pénzforgalom mennyiségi szabályozásával valósítható meg. Amennyiben viszont *nem* papírpénz, akkor az infláció oka sem vezethető vissza pusztán a pénz természetére és a pénzpolitikára. Akkor más tényezőket is számításba kell venni.

1. A papírpénz és a hitelpénz közeledése

„Elmosódóban van a bankjegy és a papírpénz közötti különbség”¹ — mondja a tankönyv Erdős Péter nyomán — mert mind a bankjegy, mind a papírpénz megváltozott. A bankjegy „közeledett” a papírpénzhez, mert ma már nem váltható be aranyra — a papírpénz sohasem volt beváltható — így csupán *formális fizetési ígéret*. (Hitelpénznek hitelpénz, de nem a bankár „saját” váltója, illetve csak formálisan az.) A papírpénz is közeledett a bankjegyhez, mert az államháztartás „kiadási több-

¹ A kapitalizmus politikai gazdaságtana. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1976. 334. 1.

letének fedezésére nem maga bocsát ki papirosanyagú pénzt, hanem ... állami adósságleveleket nyomtat, és ezeket... a kölcsönkötvényeket — vagy ezek egy részét adja el a banknak, illetve a nemzeti banknak.”² Azaz a *papírpénz is formálisan hitelpénzzé, fizetési ígéretté vált*. „Nem teszünk tehát fogalmi különbséget” — vonja le a következtetést a tankönyv — „mert sem klasszikus bankjegy, sem klasszikus papírpénz nem létezik”.³ Továbbá mivel gyakorlatilag sem lehet a kettőt megkülönböztetni, mindkettőt egyformán egy fogalommal, a *jegybankpénz* fogalmával jelöli. Erdős Péter „papirosanyagú” pénznek nevezi, amiben tükröződik is az ő felfogása; ti., hogy lényegében papírpénznek tekinti. (Ami összhangban is van jövedelmi pénzelméletével.) A jegybankpénz elnevezés a modern pénz formáira utal inkább: a bankjegyre és a számlapénzre.

Ha közelebbről megvizsgáljuk a papírpénz és a hitelpénz közeledésére felhozott érveket, problémánk szempontjából két kérdés vetődik fel. Az első: *papírrá változtatja-e a hitelpénzt az aranytól való elszakadás?* Abban a megfogalmazásban ugyanis, hogy a bankjegy azért közeledett a papírpénzhez, mert ma már nem váltható be aranyra, az az elképzelés fogalmazódik meg, hogy a *hitelpénz forgalmának törvényei pusztán azért nem azonosak a papírpénzforgalom törvényeivel, mert a beválthatóság következtében az arany rákényszerítette saját forgalmi törvényeit*.

A második kérdés: *papírrá változtatja-e a hitelpénzt az állami tudatos pénzrontás?* Papírpénz ugyanis — napjainkban — csakis az állami, tudatos pénzrontás révén kerülhet a forgalomba. Azok a megfogalmazások, hogy a monopoltőkés állam *azáltal* élénkíti a gazdaságot (tehát bővíti az áruforgalom terjedelmét), hogy *pótlólagos pénzt pumpál* a forgalomba, a mennyiségi pénzelmélet legtisztább megnyilvánulásai. Elképzelhető tehát, hogy az *aranytól elszakadt hitelpénz egyébként nem válna papírpénzzé, de forgalmának törvényei mégis azonosak vele, mert az állami pénzrontás rákényszeríti*. Úgy vélem az utóbbi felfogás az, amely ma nálunk uralkodó. Nézzük meg tehát, mit mond a tankönyv.

Ha az „árutermelők nem juthatnak átváltás útján aranyhoz, pénzük *nem aranyat helyettesít*. Ha az aranyra való beválthatóság megszűnik, a bankjegy pénzhelyettesítőből pénzzé válik, már nem aranyat képvisel...” Hasonlóképpen a költségvetésnek hitelbe adott jegybankpénz is pénz, nem pedig pénzhelyettesítő.”⁴

Továbbá: „Aranypénzrendszer esetén a pénzteremtés, és vele a forgalomban levő pénzhelyettesítők volumene sem alakulhat akárhogyan”. „*Rendes körülmények között* (kiemelés tőlem — ÉÉ.) „a forgalomban levő pénz mennyisége a megengedhető határt nem szokta túlhaladni”. „Csak annyi pénz lehet forgalomban ...amennyi az aranyra való beválthatósággal még összeegyeztethető”.⁵

Az aranytól elszakadt pénzrendszerben viszont: „A költségvetés költségezésének nem szabhat határt a nemzeti bank likviditása”.⁶ Úgy gondolom az idézetek önmagukért beszélnek.

Mielőtt megpróbálnánk válaszolni a feltett kérdéseinkre, néhány dologban vitakoznunk kell tankönyvünkkel.

Az első dolog mindjárt a papírpénz közeledése a bankjegyhez. Alapvető tévedés, hogy a papírpénz hitelformát csupán a monopolkapitalizmusban, pláne az állami

² Uo. 333. 1.

³ Uo. 335. 1.

⁴ Im. 338—341. 1.

⁵ Uo.

⁶ Uo.

monopolkapitalizmusban ölt.⁷ Ez egyszerűen nem igaz. Az államkincstár többlet-kiadásainak fedezésére szolgáló papírpénz már a XVIII. században hiteljegy formájában jelent meg.⁸ Sőt, Anglia a napóleoni háborúkat pontosan úgy finanszírozta, ahogy azt a mai monopoltőkés állam szokta.⁹ Nem, a papírpénz nem a huszadik században „közeledett” a hitelpénzhez. A *hitelformájú papírpénz egyidős a bankjeggyel*. A klasszikusnak tekintett hitelpénz (bankjegy) csak Angliában alakult ki a XVIII. században (1773-ban hozták azt a törvényt, amelynek értelmében az Angol Bank jegyeinek hamisítását ugyanúgy halállal büntetik, mint az érmehamisítást de csak 1812-ben hoznak törvényt az elfogadási kötelezettségről, azaz ekkor vált törvényes fizetési eszközzé a bankjegy), de hát Anglia ekkor Európa más országaihoz képest „koraéretten modern volt”,¹⁰ s az Angol Bankhoz fogható szerepet egyetlen más bank sem játszott. Az Angol Bank az államtól kapott monopólium alapján (1696) önállóan — az állam közreműködése nélkül — hozza forgalomba bankjegyeit a „közönség”-nek nyújtott hitelein keresztül. Ad ugyan kölcsönt az államnak is, de döntő a gazdasági szférának nyújtott hitel; bocsát ki pénzt az állam számára is, de a magángazdaság számára is. Európa más országaiiban viszont ilyen jellegű bankkal ebben az időben nem találkozunk; más államok nem ismerik el egyetlen bank hitel-jegyét sem törvényes fizetési eszköznek, hanem maga az állam hozza azokat forgalomba. A kincstár vesz tehát fel hitelt — egy vagy több banktól — későbbi bevételei terhére, vagyis az államnak nyújtott hitel jegyei válnak törvényesen fizetési eszközzé. (Az, hogy a kincstár nemcsak többletkiadásait fedezte kölcsönből, hanem mindig is hitelből működött, úgy gondolom nem igényel különösebb magyarázatot. Az adókból származó bevételek nem állnak év elején rendelkezésre, sőt nem is olyan ütemben folynak be, ahogyan a kiadások felmerülnek. Az „adóberlők” rendszere meglehetősen régi intézmény. A papírpénz és a „klasszikus” bankjegy között tehát nem az a különbség, hogy az egyik hitelpénz, a másik meg nem — legalábbis amióta a *papírpénz*

⁷ Im. 333. 1.

⁸ A XVIII. szd. különösen gazdag a papírpénzzel folytatott kísérletekben. Az egyik leghírhedtebb példa a Low-féle pénz 1716-tól, amelyet ugyan nehéz lenne kategorizálni, mivel (bár csekély fedezete volt) beváltható volt ezüstre is és bizonyos részvényekre is. (Bácskai—Husztí—Simonné: A pénz. Kossuth K. 1974. 90—91. 1.) Tipikus papírpénz viszont a spanyol „vales” 1780-ban a spanyol kincstár az amerikai háború finanszírozására egy bankkonzorciumtól nagy összegű kölcsönt vett fel az Amerikából később érkező (a háború által feltartóztatott) ezüst terhére. Ezt a kölcsönt királyi bón formájában helyezték el a spanyol lakosság között. Ezek a bónok — a „vales”-ek — előbb leértékelődtek, később azonban, amikor a mexikói ezüst megérkezett, ismét felértékelődtek; sőt a nemesfémme szemben ázsíóval forogtak, úgy, hogy III. Károly később más célokra (közművek létesítése) újabb mennyiséget bocsátott ki. (Pierre Vilar: Arany és pénz a történelemben. Ediciones Ariel Barcelona, 1969.) A francia forradalom assignátája szintén hiteljegy formájú papírpénz volt — legalább is eredetileg. Az 1789 decemberében kibocsátott assignata ugyanis nagycímletű kamatozó értékpapír volt, ráadásul leszámítható, azaz ezüstre beváltható. Fedezetét az elkobozott földek árveréséből majdnem befolyó állami bevételek képezték. Ezzel az assignátával fizetett az állam hitelezőinek, akik ha földet akartak vásárolni, az árverésen kialakult árat az assignátával fizethették ki. Fokozatosan csökkent azonban az assignáták címlete (kibocsátáskor 1000 font, 1790-ben a legkisebb címlet 50 font, 1791-ben 5 font) és a kamatot is eltörlik. 1793-ban betilják a leszámíthatását, vagyis kényszerárforlamú papírpénzzé válik. (P. Vilar: I. m.)

Megemlíthetjük még az amszterdami bankpénzt is, amely lényegében a spanyol dublonok számlapénze volt.

⁹ „Elképzelhető-e esztelenebb valami, mint például az Angol Bank 1797 és 1817 között? Bankjegyeinek csak az állam révén van hitelük, s mégis az államkölcsönök kamatai formájában az állam, tehát a közönség által megfizeteti azt a hatalmat, amelyet az államtól kapott arra, hogy ezeket a bankjegyeket papírból pénzzé változtassa, s aztán az államnak kölcsönadja”. Marx: A tőke III. köt. 530—531. 1.

¹⁰ P. Vilar: I. m.

„*költségvetési*” pénz, míg a bankjegy „*kereskedelmi*” pénz. Természetük különbsége alapvetően abból fakad, hogy a bankjegy forgalom a váltóforgalmon alapszik, a papír pénzforgalom pedig a költségvetési politikán.

A történeti vizsgálódás azonban nemcsak arra hívja fel a figyelmet, hogy a hitelformájú papírpénz legalább olyan régi, mint a bankjegy, hanem arra is, hogy *sohasem létezett olyan bankjegy, amely csakis, és kizárólag a váltóforgalom alapján keletkezhetett.* Az angol bankjegy, amely klasszikusnak tekinthető, mindig is kettős természetű volt. Az Angol Bank is nyújtott kölcsönt az államnak, és bocsátott ki számára is pénzt, *kezdetől fogva.* Éppen ezért keverték össze a XIX. század elején a korabeli szerzők a papírpénzt és a bankjegyet, s nevezték mind a kettőt papírpénznek. (Gyakran Marx is, aki bár különbséget tesz, mégis papírpénznek nevezi a bankjegyet is.)

A félreértések elkerülése végett tisztáznunk kell az aranypénzrendszer fogalmát is. Tankönyveink megelégszenek azzal, hogy hangsúlyozzák a bankjegy aranya való beválthatóságát, de kimarad a meghatározásból, hogy ez a rendszer *nem monetárrendszer, hanem hitelrendszer.* Mégpedig fejlett hitelrendszer — készpénznélküli elszámolásokkal, bankrendszerrel, és mindennel, ami ezzel jár. Tehát egy olyan rendszer, ahol a pénz nem közvetíti az áruk cseréjét, hanem lezárja, ahol a forgalomhoz nem feltétlenül szükséges a pénz, ahol a nemesfémérme visszaszorul a kiskereskedelembe.¹¹

Nos, ezek után vegyük szemügyre idézeteinket. Ha azoktól a kisebb — enyhén szólva — meglepő állításoktól, amelyek csak logikátlanak tűnnek (pl. a bankjegy azért, mert aranyat helyettesít a forgalomban, aranyat is képvisel; hogy a papírpénz azért válik pénzzelből pénzzé, mert a bankjegy aranya való beválthatósága megszűnik, stb.) el is tekintünk, egy megállapításra okvetlenül fel kell figyelniünk. „Csak annyi pénz lehet a forgalomban... amennyi az aranya való beválthatósággal összeegyeztethető”. Nagyon hasonlít ez a megállapítás arra a currency-elvre, amely a bankjegykibocsátás szabályozását az aranypénz mozgásainak megfelelően akarta szabályozni.¹² A különbség csupán az, hogy a bankjegykibocsátás maximumát nem az aranytartálék abszolút nagyságában, hanem ennél valamivel magasabban állapítja meg. (Úgy, mint a banking iskola). Csak annyi bankjegy kerülhet forgalomba, amely mellett az aranya való beválthatóság nem forog veszélyben. „Rendes körülmények között” nincs is probléma, mert a váltóleszámítolás ellenében kibocsátott bankjegy mennyisége általában együtt nő az áruforgalom szükségleteivel. Az áruforgalom szükségleteit meghaladó pénzteremtés okoz csak problémát, mert ez veszélyezteti az aranya való beválthatóságot.¹³ Rendes körülmények között természetesen nincs probléma: a hitel együtt bővül a termeléssel és a forgalommal. A készpénznélküli elszámolások következtében pedig rendszerint még annyi pénzt sem teremtenek, amennyit az aranytartálék lehetővé tesz. De mi van „rendetlen” körülmények között? Nos, akkor rendszerint fel kell függeszteni az aranya való beválthatóságot.

Az újratermelés zavarai esetén, amikor az árukat nem lehet, vagy nehéz eladni, a hitelrendszer visszacsap monetárrendszerre.¹⁴ A kereskedelmi hitel összeszűkül, már senki sem akar hitelbe, hanem csakis készpénzért eladni; pénzhiány lép fel, és megnő a kereslet a pénz, illetve a pénzhitel iránt. S ha nincs elég pénz — márpedig hogy is

¹¹ Marx: A tőke I. köt. 135—136. 1.

¹² Lásd: Marx: A tőke III. köt. 534. 1. Egyébként nemcsak akarta, hanem a Peel törvény életbeléptetésével szabályozta is.

¹³ Tankönyv, 338. 1.

¹⁴ Marx: A tőke I. köt. 134. 1.

lehetne egy hitelgazdaságban annyi pénz, amennyit a monetárrendszer igényel — akkor tör ki a pánik, és akkor akarnak minden váltót bankjegyre és minden bankjegyet aranyra beváltani. Vagyis *nem akkor jelentkezik a hitelpénz aranyra való beváltásának igénye, amikor sok a pénz, hanem éppen fordítva, amikor pénzhiány van.*

Ilyenkor a pénz (a bankjegyek) mennyiségének csökkentése — az aranyra való beválthatóság érdekében — tovább rontja a gazdasági helyzetet. Világos — írja Marx —, „hogya a bank, amíg hitele nem rendült meg, a pánikot ilyen esetekben a hitel pénz szaporításával enyhíti, bevonásával viszont erősíti.” Vagyis a bankjegyforgalomnak az aranytartalek alakulásához kötött *szabályozása* egyáltalán nem korlátozza a hitelpénz szaporítását addig, amíg amúgy is elég van belőle, de amint pénzhiány lép fel, akkor akadályozza a pénzteremtést. Azok a kényszerszabályok — írja továbbá Marx — amelyekkel biztosítják az átválthatóság feltételeit *„helytelen pénzelméleten alapuló helytelen törvényhozás” eredményei*, amelyek következtében „néhány milliónyi pénzért, sok millió árut” áldoznak fel.¹⁵ A currency és a banking iskola között is a vita csak a körül forgott, hogy többet vagy kevesebbet kell-e feláldozni a reális gazdaságból válságos pillanatokban a nemesfémalap megtartása érdekében.¹⁶ „A modern ipar egész története bizonyítja, hogy ha a belföldi termelés szervezett lenne, nemesfémre valóban csak a külkereskedelmi egyenleg kiegyenlítése céljából volna szükség — akkor, amikor az egyensúly pillantnyilag felborul. Az úgynevezett *nemzeti bankok készfizetéseinek felfüggesztése*, amihez végső esetben mindig folyamodnak, mint az egyetlen menedékhez, bizonyítja, hogy *a belföldnek már most sincs fémpénzre szüksége*”.¹⁷ (Kiemelés tőlem — ÉÉ.)

Nos, ami a hitelpénzszaporítás, egyáltalán a hitelexpanzió válság idején való üdvös hatását illeti, ezt azóta a monopoltőkés állam is felfedezte, és gyakorolja. Sőt, úgy tűnik, mintha azt is felfedezte volna, hogy hogyan lehet *megakadályozni a hitelrendszer monetárrendszerré való visszaváltozását válság idején*. Ez azonban külön vizsgálatot igényel. Anélkül azonban, hogy túlzott következtetéseket vonnánk le néhány idézet alapján, annyit nyugodtan leszögezhetünk, hogy:

1. A bankjegy aranyra való beválthatósága *nem korlátozza, hogy a forgalomba a szükségesnél több pénz kerüljön*, hanem azt, hogy amikor a forgalom pénzszükséglete megnő (hitelrendszer monetárrendszerbe csap át) *a szükséges mennyiség a forgalomba kerüljön*. „Rendes körülmények” között semmit sem korlátozott, mert ki sem használták a teljes aranyfedezetet. Nem volt rá szükség. s

2. A bankjegy aranyra való beválthatósága *nem spontán aranymechanizmus* révén biztosította az arany és a bankjegy értékének összhangját, *hanem azokon a kényszerrendszabályokon keresztül, amelyekkel a beválthatóságot biztosították*, és amelyek egyébként szinte teljesen azonosak voltak a mai monopoltőkés állam pénzügyi szabályozó eszközeivel: hitelmegszorítás, kamatláb emelése stb.

3. Azt, hogy papírpénzről vagy bankjegyről van-e szó, nem az dönti el, hogy jogilag beváltható-e aranyra vagy sem. *Az aranypénzzel együtt forgó*, de beválthatatlan *papírpénz gyakorlatilag* beváltható — csak az a kérdés, hogy mennyiért: névértéken vagy sem.¹⁸ Márpedig a papírpénz aranypénzrendszer esetén szükségképpen együtt forog az arannyal; attól, hogy nem garantálta törvény a papírpénz névértéken való beváltását (belföldi viszonylatban) az arany még nem szorult ki a

¹⁵ Marx: A tőke III. köt. 505. 1.

¹⁶ Uo. 559. 1.

¹⁷ Uo. 506. 1.

¹⁸ Az átválthatóság gazdasági törvény, bármilyen is a jogi törvény — írja Marx. A politika i gazdaságtan bírálatához. 62. 1.

forgalomból azokban az országokban sem, ahol papírpénz volt forgalomban, nem pedig bankjegy. Az arany érme kiszorulása a kiskereskedelemről csak a XX. században következett be.

Ezek után térjünk át második kérdésünkre: az állami pénzrontás következményeire. Papírpénz tehát — ha szándékosan is — de kerülhet forgalomba, és akkor nem lehet megkülönböztetni formailag a bankjegytől. Az állami „pénzhígítás” rontja a pénzt: tapasztalati tény, hogy általa növekszik az árszínvonal. Nos, az állami tudatos pénzrontás vonatkozásában az emberiség története komoly tapasztalatokkal rendelkezik — a legrégibb időktől kezdve.

Az államadósság, és vele együtt az állami pénzrontás sem a XX. század találmánya. Valószínűleg ugyanolyan régi, mint maga az állam. A régi királyok, vagy éppen köztársaságok pénzrontása az államkincstár deficitjének fedezésére gyakran nagyon hasonlít a mai tőkés kormányok ilyen irányú tevékenységéhez.

Adam Smith írja, hogy a római köztársaság a pun háborúk költségeit államkölcsönből finanszírozta, s miután törleszteni nem tudott, adóssága rendezését pénzrontással oldotta meg. „A rómaiak az első puni háború végén az asnak, tehát azon érme vagy érték fémtartamát, amelyen számították többi összes érméik értékét, tizenkét uncia rézről két uncia rézre szállították le, vagyis a két uncia rezet oly értékre emelték, melyet azelőtt tizenkét uncia fejezett ki. A köztársaság e módon az általa tett nagy adósságokat a tényleg kapott érték hatod részével fizethette vissza”.¹⁹ A következő pun háborúk alatt az as tovább értéktelenedett: a második pun háború alatt egy uncia rézre, a harmadik után pedig fél uncira szállították le az értékét.

Ugyanez a probléma jelentkezett Angliában a XVIII. század elején és a XIX. század második évtizedében az *érmeérték felemelése* körül kirobbant vitákban.²⁰ A különbség csak az volt, hogy a vita mindkét esetben a körül forgott, hogy a leértékelődött pénzben felvett államadósságokat teljes értékű pénzben kell-e visszafizetni vagy sem. Mivel a leértékelődött pénzt is fontnak nevezték, meg a teljes értékű pénzt is, azon vitatkoztak, hogy *meg kell-e azért változtatni a pénzmércét* vagy sem. Egyesek azt követelték, hogy a mércét szállítsák le a leértékelésnek megfelelően: ha a font most kevesebb aranyat képvisel, akkor ez a csökkent mennyiség viselje a font nevet, illetve ugyanabból a mennyiségből több ugyanazon névértékű érmét verjenek. (A mércének ezt a leszállítását nevezték a pénz értéke felemelésének.) Mások viszont azt mondták, hogy erről szó sem lehet, állítsák inkább vissza a régi állapotot, s a „könnyű” pénzek helyett verjenek teljes súlyú érméket.

Bár úgy tűnik meglehetősen különböző módszerekről van szó, a dolgok lényegét tekintve semmi különbség nincs. Az ok minden esetben azonos volt: a háborús gazdaság, a fegyverkezés miatt fellépő államkincstári deficit finanszírozása. Az eszköz is azonos: az államadósság és pénzrontás. Ugyan miben különbözik ettől a modern tőkés állam tevékenysége? Az sem tesz mást, mint fegyverkezik, növeli az improduktív kiadásokat, a költségvetési deficitet adósságból fedezi, amit csökkent értékű pénzben fizet vissza, ő is rontja a pénzt azáltal, hogy a pénz-mércét leszállítja. A különbség csak annyi, hogy mindezt nemcsak háború idején teszi: az államadósság (deficit) költségvetési politika) és a fegyverkezés a békegazdaságba is beépült.

A tartalmi azonosságok mellett formai hasonlóságokat is kereshetnénk (a szándékos hatósági aktuson kívül is) mindhárom esetben. A mi szempontunkból azonban

¹⁹ Smith Ádám: Vizsgálódás a nemzeti vagyoniasság természetéről és okairól. Pallas, 1899. IV. köt. 382. 1.

²⁰ Marx: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonásai. Marx—Engels Művei. Kossuth Könyvkiadó, 1972. 46/II. köt. 256—260. 1.

a harmadik eset az, amelyeik különösen érdekes. Rávilágít ugyanis Ricardo tévedésének okára, ti. *mi indította őt arra, hogy a papírpénzforgalom törvényeit „ráhúzza” az aranypénzforgalomra is.*

A leértékelődött pénz a napóleoni háborúk idején már nem „megnyírbált” érme volt, hanem leértékelődött bankjegy. A dolog érdekessége azonban az, hogy *a leértékelődött bankjeggyel együttforgó teljes súlyú érmék is leértékelődtek.* Azaz ugyanannyi arany, érme formában kevesebbet ért, mint rúd formában, vagyis „a bullion-ár az érme ár fölé emelkedett.”²¹

Nos, ha a nemesfémérme is leértékelődik a papírpénzzel együtt, akkor ez, ha nem is menti, de magyarázza Ricardo tévedését.

De miért értékelődött le az érme? A bankjegyről tudjuk, hogy miért: az Angol Bank 1797-ben felfüggesztette²² az aranyra való beváltását, a kormány pedig hadikiadásai fedezése céljából tetemes adósságai révén „hígitotta” a pénzt.²³ (Egyébként nem elsősorban pénzhitel felvételével, hanem azzal, hogy az állami vásárlások révén forgalomba került kincstárjegyeket a Bank leszámította — úgy mint az áruváltókat). Ez azonban még nem elég ok ahhoz, hogy az aranyérmék is leértékelődjenek, amikor a rúdarany ára változatlan maradt. *Az érmék azért értékelődtek le, mert a kormány kivitelüket és beolvasztásukat is megtiltotta.*²⁴ Vagyis sem kincssé nem válhatott, sem külföldre nem áramolhatott, a forgalmi eszköznek kellett maradnia. Ezért gondolta Ricardo, hogy az aranypénzre is érvényes a mennyiségi pénzelmélet. Rendkívül tanulságos eset.

Mit állapíthatunk meg ezek után az állami pénzrontásról anélkül, hogy meg-alapozatlan dolgokat állítanánk? Néhány dolgot azért lehet.

Először: *az állami költségvetés (kincstár) költekezésének sohasem szabott korlátot semmiféle pénzrendszer, sem pedig egy (vagy több) bank likviditása.* A költségvetés költekezhet, vagy takarékoskodhat aszerint, hogy a kormány éppen milyen gazdaságpolitikát folytat. A gazdaságpolitika milyensége sok mindentől függ, de teljesen független attól, hogy miből van a pénz: fém, vagy papír vagy bankjegy, és attól is, hogyan alakul a központi bank likviditása.

Másodszor: példáink is bizonyítják, hogy az állam *mindig szabályozta a pénzt:* sőt mindig rontotta is, ha érdekei úgy kívánták — és ebben sohasem akadályozta az, hogy miből volt a pénz. A nemesfém pénzt is rontotta nemcsak „körülnyírással”, hanem hatósági intézkedésekkel is.

Harmadszor: *az állami szabályozás nem változtatja meg a pénz természetét,* legfeljebb — amíg érvényben van — akadályozza azt, hogy saját törvényei szerint működjön. Meglehetősen bizarr ötlet lenne azt állítani, hogy az állami intézkedések következtében a napóleoni háborúk idején Angliában az aranypénz papírrá vált. (Pedig az érmék elértéktelenedtek.) *A fizetési eszközök leértékelődése önmagában tehát nem minősíti a pénzt.*

²¹ Marx: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai. Kossuth, 1972. II. köt. 256.1.

²² 1797 május 3-án tette közzé a kormány a „Bank Restriction Act”-et, amely felhatalmazta az Angol Bankot, hogy június 24-ig ne fizessen vissza. A nem egészen 2 hónapra tervezett intézkedés több, mint 20 évig, 1821-ig érvényben maradt. (Pierre Vilar: I. m.)

²³ Olyan véleménnyel is találkozhatunk, hogy ez az infláció nem pénz infláció, hanem hitel infláció volt, nem annyira az állami pénzhígítás következménye, mint inkább az akkori bankalapítási hullám következménye volt. (P. Vilar: I. m.)

²⁴ Marx: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai. II. rész. 256. 1.

2. A hitelpénz gazdasági természete

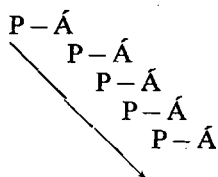
Az eddigiek alapján egy dolgot határozottan megállapíthatunk: a pénz természetét nem érdemes tisztán *jogi* oldalról vizsgálnunk, mert *minden pénz szabályozható államilag* (és szabályozták is). Ha tehát a papírpénz és a hitelpénz különbségét akarjuk feltárni, *gazdasági* természetüket kell vizsgálat tárgyává tennünk. Nézzük tehát erről az oldalról a kérdést.

A papírpénz tehát államjegy.²⁵ Függetlenül attól, hogy formálisan nyújt-e hitelt a központi bank vagy sem, lényegében az *állam még be nem folyt jövedelmeinek* meghitelezése révén keletkezik. Az állami költségvetés *kiadásai* révén kerül forgalomba és *bevételei* révén kerül ki onnan.

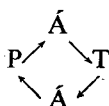
1. sz. ábra

A pénz mint jövedelem és mint tőke mozgása

a) $\bar{A} - P - \bar{A}$

b) $P - \bar{A} - P'$

Az államjegy tehát *a jövedelem pénzformája*. A pénz, mint pénz — azaz a jövedelem pénzformája — és a pénz, mint tőke között lényeges különbség van. A pénz, ha jövedelemként költik el — márpedig az állam rendszerint ezt teszi — *végleg elköltik*, érte árut vásárolnak, és így többé *nem tér vissza* eredeti tulajdonosához. A pénz forgalmát itt az eredeti tulajdonosától egyre távolodó mozgás jellemzi.

A pénznek, mint tőkének a forgalma ezzel szemben *körforgás*. A $(P - \bar{A} - P')$ metamorfózisból következik, hogy a tőkeként kiadott pénznek vissza kell térnie eredeti tulajdonosához — még hozzá megszorozva.

Az állam pénzkiadásai jövedelmének elköltését jelentik, ezért a papírpénz (az államjegy) forgalmára $(P - \bar{A})$ az egyre távolodó mozgás jellemző. Ezért a papírpénzkibocsátás a forgalomban levő pénz mennyiségének szaporítását jelenti. Az állami költségvetés által kibocsátott pénz azonban vissza is tér hozzá bevételei révén. Így az általa teremtett pénz semmiféle zavart nem okoz a forgalomban — mindaddig, amíg ki is von annyi pénzt a forgalomból, amennyit belepumpált. Azaz addig, amíg bevételei és kiadásai fedik egymást, az államjegy forgalomból való kilépése biztosított, felesleges pénz nem reked a forgalomban. Az állam azonban szükséges, de jövedelmével nem fedezett kiadásait is finanszírozhatja államjegyek kibocsátásával (mint ahogyan ez a napoleoni háborúk óta szokásossá is vált). Ebben az esetben viszont — mivel bevételei kisebbek, mint kiadásai — az általa forgalomba dobott pénz teljes egészében nem tér vissza hozzá, s így semmi biztosíték nincs arra, hogy alkalmazkodni tudjon a forgalom szükségleteihez. Azt a pénzmenyiséget *nem az áruforgalom szükségletei szívták a forgalomba, hanem az állam pénzügyi problémái követ-*

²⁵ Az államjegy elnevezés a múlt században feltehetően általános volt. Így emlegetik a tankönyvek és a lexikonok (Lásd: Pallas), de Marx is félreérthetetlenül utal rá A tőke I. kötetében. (Lásd: pl. lábjegyzet az 1961-es kiadás 124. oldalán.)

keztében került oda. Sőt, nem is alkalmazkodhat, hiszen itt egy olyan $P-\bar{A}-P$ körforgásról van szó, amelyik nem válik szét vételre és eladásra.

A költségvetés kiadásai esetében ($P-\bar{A}$ mozzanat) az állam pénzt dob a forgalomba, és árut von el. A költségvetési bevételek azonban *nem* $\bar{A}-P$ mozzanatot testesítenek meg, hanem árumozgás nélküli pénzmozgást. (A bevételek nem áru-eladásból származnak.) Az államjegynek tehát nincs olyan mechanizmusa, amely spontánul biztosíthatná zavartalan körforgását. Ehhez eleve kényszerrendszabályokra van szükség: az adókat be kell hajtani.

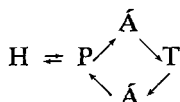
Amennyiben viszont a költségvetés deficitese — azaz az állam annyit költ, *mintha* a deficit összegével nagyobb várható bevétele lenne — a pénz forgása szempontjából azt jelenti, hogy a kényszerrendszabály sem működött, s a forgalomban olyan pénz maradt, amellyel szemben nem áll áru. Ugyanakkor a költségvetés bankkal szemben fennálló adóssága is „függőben” marad.

A múlt század közgazdasági szakírói éppen azért helytelenítették a papírpénz forgalmát, mert az állam számára ez a legkényelmesebb és legolcsóbb eszköz (kamatmentes hitel) pénzügyi problémáinak megoldására, ugyanakkor a legnehezebben ellenőrizhető.

A bankjegy mechanizmusa lényegében különbözik az államjegytől. Ebben az esetben a bank *nem jövedelmet finanszíroz meg, hanem tőkét*, mégpedig működő, termelő tőkét. (A kereskedelmi hitel esetében ugyanis a termelőtőke egy részét adják kölcsön árutőke formájában.) A bankár a pénzt szintén tőkeként adja ki, ezért a bank pénzteremtő hitele csak meghosszabbítja azt a körforgást, amit a működő tőke már létrehozott.

2. sz. ábra

A bankjegy körforgása

A bankjegyet tehát — szemben az államjeggyel — az áruforgalom szükségletei *szívják* a forgalomba, méghozzá *ideiglenesen*. Ez az ideiglenesség azonban nemcsak pénzoldalon, hanem áru oldalon is jelentkezik. Ez a ($P-\bar{A}$) mozzanat azt jelenti, hogy *árut vonnak el a forgalomból ideiglenesen* — azért, hogy továbbfeldolgozva vagy máshova szállítva újra eladják — és pénzt dobznak a forgalomba. Amikor az árut *végleg eladják*, tehát kilép a forgalomból ($\bar{A}-P$) — most már nem ideiglenesen — *a pénz is kilép a forgalomból végleg*; a hitelt visszafizetik, a pénz megsemmisül.

Ez a pénzforgalom tehát rugalmasan igazodik az áruforgalomhoz: nem zavarja annak mozgását, ellenkezőleg: követi. Spontán mechanizmus biztosítja a pénz kilépését.

Itt tehát egyáltalán nem az a probléma, hogy sikerül-e kiszivattyúzni a forgalomból a teljes bedobott mennyiséget. Ellenkezőleg: éppen az vethető fel, hogy *miként tudnak rendszeresen több pénzt kihúzni a forgalomból, mint amit beledobtak?*

Hiszen a forgalomból ideiglenesen kivont áruk értéke ($c+v$) mindig kevesebb, mint a végleg eladott áruké ($c+v+m$), és a bank is kamattal tetézve kapja vissza az általa teremtetett pénzt. Azt hiszem ez az a probléma, amit Riesz Miklós a „hitel-penz paradoxonának” nevez. Ez azonban már egy másik probléma.

A papírpénz (államjegy) és a bankjegy gazdasági természetére vonatkozóan viszont megállapíthatjuk, hogy *az független az aranyra való beválthatóságtól, és mindaddig különböző is marad, amíg keletkezésük, forgalomba kerülésük módja — elköltött jövedelem vagy forgalomba dobott tőke — különböző lesz.*

Д-р. Эгэте Эмэш:

КРЕДИТНЫЕ ДЕНГИ — БУМАЖНЫЕ ДЕНГИ?

(Резюме)

Отличие бумажных и кредитных денег не трудно до тех пор, пока оба были заместителями денег. Но отрыв денежной системы от золота ставит такие проблемы перед теорией денег, которые потребуют анализа характера сегодняшней денежной системы. Кредитные деньги являются-ли бумажными денгами? И на оборот: бумажные деньги являются-ли кредитными денгами? Каковы закономерности нынешней финансовой системы: законы бумажных денег (теория количественных денег) или законы банкнотов? Автор ищет ответ на эти вопросы историческими и теоретическими-историческими методами и примерами.

Конечный вывод состоит в том, что необходимо анализировать денежную систему с двух сторон: с одной, со стороны экономического характера денег, с другой юридического характера. Между бумажной и кредитной денег является большое различие с точки зрения экономического характера, но с точки зрения финансовых систем нет значительного различия в следствии юридического регулирования и государственной финансовой политики. Финансовая система, основанная на кредитные деньги чисто не существовала: она дополнила обращение золотых денег или обращение бумажных денег (дефицит, бюджетные деньги) дополнил обращение кредитных денег. Обращение бумажных денег тоже не существовало: оно дополнило обращение монеты, часто оно заменило его в обращении (но другие функции исполнились монетами), в то же время его обращение дополнило банкнот, который был обоснован на обращении векселя не имея официального характера (закон принятия).

Dr. Emese Égető

IS CREDIT MONEY PAPER MONEY?

(Summary)

The distinction between paper money and credit money did not cause any problem while both were only substitutes of money. The divorce of the money system from gold, places the theory of money into such a situation, when it becomes inevitable the investigation of the present day money system. Is the credit money really paper money? And conversely. Is the paper money, credit money? What are those laws which prevail in our money system: the laws of paper money circulation (quantitative theory) or the laws of bank note circulation? The author seeks the answer to these questions using historical and theoretical methods and examples.

Her final conclusion, in essence, can be summed up in that; the investigation of money system is required from two aspects. On the one hand, from the aspect of economic property (nature) of money, on the other, from the aspect of its legally regulated nature. Between paper money and credit money (Bank note) — considering their economic nature — significant difference exist, but due to legal regulation and state fiscal policy, there is no "Chinese wall" between them. Money system, based on credit money circulation — in its clear form — historically did not exist, it was either supplementary to gold money, or paper money circulation (state papers, budget money) supplemented the credit money circulation. Similarly, pure paper money system did not exist: it supplemented or partially replaced the gold in the circulation (but in that case, the other functions of money were fulfilled by precious metal) moreover, its circulation was always supplemented by bank note circulation, based on bill of exchange circulation not having legal force.